

LIBRIS

We know

books

Gheorghe Șelaru

Mitologia cult și simbol în spațiul carpatic

Cu o postfață a autorului

E I K O N

București, 2022

I. MITOLOGIA - POARTĂ DE ACCES ÎN ISTORIE.....	5
1. Introducere.....	5
2. Istoriografia românească în primele scrieri.....	14
3. Înainte, spre trecut!	22
II. MITOLOGIA ÎN ORIZONT ISTORIOGRAFIC.....	89
III. SIMBOLURILE ȘI MITURILE – LUMINI CREPUSCULARE ALE ISTORIEI	103
1. Concepte și definiții	103
2. Tradițiile populare, o memorie colectivă a unor forme ezoterice?	105
3. Dialectica lui Heraclid din Efes și metafizica lui Vasile Lovinescu.....	112
4. Mitul văzut la microscop.....	121
IV. SIMBOLUL - TEXT ÎN CONTEXT	137
1. Simboluri decorative.....	137
2. Șerpii năzdrăvani	140
3. „Sărbătoarea cocoșului”	147
4. Cucul – ornic al anotimpurilor	151
5. Cucii mascați	153
6. Cucul „divin”	166
a) De la Moise, la cuc și altă pasăre	180

V. SOARELE ÎNDRĂGOSTIT	185
1. Nașterea lui Apollo	185
2. Căsătorie interzisă	199
VI. CONCLUZII	215
VII. POSTFAȚĂ	231
VIII . ANEXE	233
Anexa 1 - Legenda Anei Dochiana	233
Anexa 2 - „Șarpele”	234
Anexa 3 - „Cântecul cocoșului”	237
Anexa 4 - Legenda nașterii lui Iisus	238
BIBLIOGRAFIE	241

POARTĂ DE ACCES ÎN ISTORIE

1. Introducere

De multe ori luminile cunoașterii istorice au fost stinse din greșeală, așa cum atâția oameni au murit cu zile din cauza unor prejudecăți despre boală și tratament. Ca și în morbiditatea tratată de medicina empirică, una din bolile de care suferă astăzi societatea românească este anemiarea ei culturală, provocată de prioritățile acordate altor forme de informare și instrucție școlară și intelectuală decât celor umaniste. Din păcate, uneori acele forme se dovedesc a fi subculturale.

Unul dintre simptomele inculturii care tinde să ia proporții de metastază în organismul social îl constituie subestimarea și chiar disprețul pentru **Istorie** și ramificațiile sale: **Istoria literaturii**, **Literatura istorică**, **Folclorul** și **Mitologia**. Acest dispreț se observă în procentul infim care se acordă astăzi culturii naționale în cadrul Bugetului, în ponderea minusculă pe care o are **Istoria** în ansamblul curricular al învățământului preuniversitar și în tendința progresivă de „simplificare”, de rezumare a științei istorice din manualele școlare și chiar de extirpare a unor capitole mari de istorie din învățământul universitar.

Cu toate acestea, în rândul celor care duc mai departe făclia cunoașterii istorice se manifestă, o reacție reflexă de apărare împotriva acestui fenomen de deșertizare a culturii românești contemporane. O formă de rezistență față de această politică aculturală a guvernanților care se perindă pe băncile ministeriale și fotoliile parlamentare o constituie pregătirea individuală și competența

superioară a cadrelor didactice din școli și facultăți, care se luptă ca niște apostoli ai Învățământului românesc cu programele școlare amputate și sărăcăcioase în conținut, pentru a reîmbogăți, „peste normă”, volumul de informații istorice și pentru completarea istoriei de bază, cu științele considerate auxiliare. Acestea sunt, de fapt, compartimente inseparabile ale Istoriei, sub toate aspectele ei. Grație efortului acestor profesori, tinerii absolvenți moștenesc tradiția pregătirii lor exigente în domeniul istoriei, prin însușirea unui volum suplimentar de cunoștințe istorice față de cel minimal, prevăzut în programele de învățământ, devin pasionați cercetători ai trecutului istoric, încrezători în victoria dorită de ei în bătaia cu necunoscutul.

Dar, dacă încrederea în destin este specifică tinereții, realitatea în care se avântă arde optimismul și frânează strădaniile multor tineri istorici, pentru că încă mai există unele „autorități” demult înscăunate, care au preluat concepții istorice de la „bunicii” Istoriei, devenite tabú, osificate și depășite de nivelul actual al cunoașterii istorice. Împotriva acestor prejudecăți au luptat și luptă numeroși istorici de valoare, încercând să-i convingă pe confrății lor întru strădanii de imaginea reală a trecutului națiilor, imagine descoperită de ei în ansamblul restului lumii cunoscute. Dar cum să dărâmi cu firave argumente istorice edificiul unor teorii eronate, devenit un munte stâncos de prejudecăți? Vechiul conservatorism tinde să respingă elementul novator. În acest fel, în lumea istoricilor s-au creat două tabere care, în mod paradoxal, fie își susțin propriile teorii greșite uzând de fragmentele unor argumente valoroase, fie aduc argumente greșite în favoarea unor teorii valoroase, riscând să diminueze valoarea acestor teorii. Din aceste contradicții iese, în final, adevărul istoric, dar, uneori, prea târziu pentru cei cu dreptatea în mână. Desigur, generațiile următoare vor prelua ceea ce este valoros din aceste dispute, ca pe un tezaur de informație istorică, cu condiția să nu reprezinte în mod partizan interesele politice ale unor categorii sociale interesate în mascarea adevărului sau să nu abandoneze strădaniile aflării noutăților... vechi.

O formă de manifestare contemporană a conservatorismului în abordarea Istoriei este excluderea arbitrară de la argumentarea istorică a unor științe complementare, aparent neistorice, cum sunt **Folclorul și Mitologia**. Ele sunt considerate și astăzi de unii exegeți drept simple ficțiuni artistice, cu personaje și întâmplări hiperbolizate, având, cu îngăduință, valoare de simbol. Dar acest mod de a judeca lucrurile și de a nu vedea în Folclor și Mitologie filoanele de aur ale informațiilor istorice este propriu celor care nu renunță la dioptriile deformante ale vechiului mod de cercetare a trecutului. Lor le răspundem că, spre deosebire de religie, considerată a fi revelată, celelalte domenii ale cunoașterii istorice, în cazul de față Folclorul și Mitologia, sunt științe, pentru că reflectă, chiar dacă în mod codificat, realitatea obiectivă, au metode și reguli de cercetare specifice și un scop final: progresul general al cunoașterii istorice, al civilizației societății și îmbunătățirii vieții oamenilor.

Deși aceste științe sunt separate în mod convențional unele de altele, ca niște discipline autonome, ele fac parte din marea știință a Istoriei, care consemnează, într-un fel sau altul, pentru posteritate, toate datele activității umane. Cunoașterea acestor date ar fi inefficientă dacă nu s-ar descifra în ele semnificațiile lor reale. De aceea, se impune ca cercetarea unui fapt sau eveniment să se facă nu numai pe baza unor documente scrise, ci pluridisciplinar, prin coroborarea datelor pe care le oferă orice știință, aparent neistorică, în cazul de față Folclorul și Mitologia.

În această privință, opiniile istoricilor s-au pulverizat ca niște grenade explodate în aer. Unii istorici s-au certat cu confrății lor pe tema datelor care pot conferi calitate de istorie unui fapt povestit, alții au susținut teorii, nu de puține ori contestate, privind originea daco-romană, cea dacică sau mai veche a poporului român. Cu acest prilej s-a pus problema izvoarelor istorice, cea a adevărului istoric, a rolului educativ al Istoriei Naționale și Universale, a valorii informative a documentelor sau a fragmentelor istorice, a efectelor antiromânești ale unor teorii despre Istorie. Lămurirea acestor aspecte mobilizează calitățile investigative ale istoricilor, folosind

erudiția și arta exprimării lor fluente, chiar plastice, în redarea și scoaterea la lumină a adevărului istoric. Din toate aceste discuții contradictorii s-au desprins, până în prezent, câteva concluzii surprinzătoare prin simplitatea, logica și relevanța lor. De pildă, **Constantin Gane** spunea că în cercetarea istorică „nu se poate începe fără început”¹, pentru că oricât de recente ar fi epoca și evenimentul în discuție, istoricul trebuie să meargă înapoi de-a lungul lanțului cauzal, până la originea lor. Cu alte cuvinte, o temă contemporană trebuie abordată mai întâi în trecut. În felul acesta s-a ajuns la problema izvoarelor istorice, ca mijloc de probă a existenței istorice. **Nicolae Iorga** spunea că istoriografia a apărut în acel moment, „când națiunile ieșiră cu totul înarmate din revoluția universală” — cum numea el frământările politice și sociale ale Evului Mediu începător — și când, pentru dovedirea dreptului lor la existență, „trebui, totuși, să li se caute drepturi și, în acest scop, patrioți entuziaști scotociră izvoarele aceluia negru trecut de decădere și de dispreț”, care era trecutul medieval. „Se avură în vedere — continuă Nicolae Iorga — în curând cronicile, analele, legile, documentele, monedele acelor timpuri, când din turnul Babel al Imperiului Roman, pe care voiau să-l reconstruiască cu orice preț, roiră popoarele, vorbind fiecare limba sa. Istoriile naționale întovărășesc pretutindeni renașterile naționale și le favorizează în mod esențial.”²

Problema istoriografiei române fusese pusă în discuția istoricilor ceva mai devreme, de **Ioan Bogdan**, care o împărțise în trei perioade: perioada analiștilor (secolele XV-XVI), perioada cronicarilor (secolele XVII-XVIII) și perioada istoricilor (secolele XVIII - XIX).³

¹ C.Gane, *Trecute vieți de Doamne și Domnițe*, vol.I, ediție îngrijită de Ionel Maftei, Universitas, Chișinău, 1991, p.10.

² Nicolae Iorga, *Bazele necesare unei istorii a Evului Mediu. Comunicare la Congresul de istorie din Londra (martie 1913)*, în *Scrieri istorice*, II, Colecția Lyceum, Editura Albatros, București, pp. 8-9; Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, pp. 125-163.

³ Ioan Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale - discurs de recepție la Academia Română*, București, 1905.

Cu aceeași viziune aborda și Nicolae Iorga problema istoriografiei românești, tratată amănunțit de la începuturile ei, până la secolul al XVIII-lea, inclusiv.⁴

Dar, în cele mai multe cazuri, istoricii au luat în considerare numai izvoarele scrise și nimic altceva, pentru că și în Europa apăruseră două curente, opuse unul altuia. Este vorba de **școala germană**, caracterizată printr-un „hipercriticism al izvoarelor istorice și nedepărtate de litera lor, sau cum s-a spus, a «erudiției pure» și **școala franceză**, dispusă pentru interpretarea lor literară”⁵.

În această privință, exemplele pot fi găsite destule, dacă ne gândim la formația istorică germană a lui Mihail Kogălniceanu, A.D. Xenopol, Vasile Pârvan și Nicolae Iorga. De exemplu, A.D. Xenopol și Vasile Pârvan au pretins excesiv izvorul scris ca origine a Istoriei, ajungând la impasul de a concluziona, pe cale de consecință, că românii n-au avut istorie decât de atunci de când au apărut izvoarele scrise. Ca arheolog, Vasile Pârvan nu ajunsese să dovedească, încă, existența istoriei timpurii a populației carpato-danubiene, pentru că Arheologia era încă la începuturi. De aceea, el nu și-a explicat, încă, viața neolitică și eneolitică decât prin migrări din afară. Discipolul său, Radu Vulpe, a creat o întreagă mentalitate pe acest calapod, interzicând istorici care erau de altă părere, cum a fost Nicolae Densușianu.

Însușindu-și această teză, a istoriei văzută exclusiv pe bază de documente, Victor Kernbach considera că „Istoria este o etapă târzie din existența omenirii și un șir discontinuu de fapte pe care le cunoaștem retrospectiv și mai multe împreună au izbutit să se reflecte în destule documente contradictorii, în confruntarea cărora istoricul nepărtinitor găsește mijloacele logice de a deduce adevărul”.⁶

⁴ N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul XVIII*; Idem, *Istoria poporului românesc*, vol. I, București, 1922, pp. 12-18, Nota 1 – Prefață.

⁵ Aurel Sacerdoțeanu, *Introducere la N. Iorga, Scrieri istorice*, I, Lyceum, Editura Albatros, București, 1971, p. 7.

⁶ Victor Kernbach, *Enigmele miturilor astrale*, ediția a II-a, Editura Albatros, București, 1973, p. 9.

De data aceasta, Victor Kernbach avea în vedere „documente contradictorii” dintre care unele sunt considerate false ori care reflectă eronat realitatea cunoscută „pe sărite”, înțelegându-se prin această expresie că istoria nu se poate cunoaște exhaustiv la un moment dat al cercetării, ci rămân „insule” ieșite din sfera cunoașterii, care pot deveni istorie pe măsura reflectării lor în documente scrise. Cu toate acestea, Victor Kernbach lua în considerare falsitatea sau superficialitatea posibilă a unor documente istorice și, în acest caz, recomanda recurgerea la „documente ante-istorice, adică cele tratate de obicei drept enigme” și găsirea unor soluții, cum ar fi: „ignorarea documentului sau căutarea simbolurilor”.⁷

Cu alte cuvinte, după Victor Kernbach, existența omenirii se împarte în două mari etape: **Istoria și Ante-Istoria**. Pe prima o consideră dovedită prin izvoare scrise, pe a doua, însă, prin „documente ante-istorice”, care nu sunt numai descoperirile arheologice neinscripționate, ci semnele neînțelese de noile generații, semne rămase din zorii istoriei omenirii.

Am văzut că Nicolae Iorga numea scrierile istorice medievale „cronici”, „anale”, termenii întâlniți și la Ioan Bogdan, care îi numea pe primii istorici „analști”, „cronicari”, ca fiind altceva decât adevărații istorici. Mai mult, chiar, Nicolae Iorga făcea distincția calitativă între „erudiți” și „istorici”, spunând că erudiții pot deține informații multe și amănunțite, dar nu sunt adevărați istorici, pentru că istoricii au și calități scriitoricești, poetice, filosofice etc.⁸

Și Victor Kernbach afirma că istoria începe acolo unde apar documentele doveditoare. Totuși, a făcut, concesiv, un compromis aparent, admitând că devreme ce documentele pot fi și false ori superficiale, se poate recurge și la alte mijloace de probă, cum ar

⁷ Ibid.

⁸ N.Iorga, *Cum se scrie istoria?* în „Literatura și arta română”, an.III, nr.7/1898, p.447; idem, *Bazele necesare unei istorii a Evului Mediu. Comunicare la Congresul de istorie din Londra (martie 1913)*, în *Scrieri istorice*, II, Lyceum, Editura Albatros, București, 1971, p.6; Idem, *Generalități cu privire la studiile istorice*, București, 1944, p.125.

fi ceea ce el numea „documente ante-istorice”, pentru că, preciza Victor Kernbach, existența omenirii se împarte în două mari etape: Istoria și Ante-Istoria. În categoria „documentelor ante-istorice” el includea enigmele, simbolurile. Aceste semne neînțelese – lasă autorul să se înțeleagă – devin documente pe măsura înțelegerii lor și a confirmării lor în practică, astfel ca trecutul îndepărtat al omenirii să devină istorie.

Din păcate, această terminologie despre istorie și diferențierea discriminatorie a istoricilor se datora concepției istorice care se generalizase la începutul istoriografiei moderne occidentale. După cei care au admis și au răspândit în scrierile lor această concepție, printre care și Victor Kernbach, existența omenirii, văzută în toate ipostazele sale, o limitează la ceea ce se poate dovedi prin documente sau semne. Restul existenței omenirii este altceva, după ei, un fel de „ante-istorie”. În acest caz, Victor Kernbach a ignorat o componentă a definiției istoriei, care precizează că ea se referă la existența omenirii, „din cele mai vechi timpuri” și că istoria poate fi dovedită prin **izvoare**, care au un sens mai larg și mai cuprinzător decât documentele. Omenirea își are originea înaintea apariției actelor sale de naștere, astfel că nu poate fi vorba de o istorie anterioară istoriei, pentru că înaintea istoriei a fost tot istoria, căci oamenii au existat și înainte de a lăsa dovezi scrise despre existența lor.

Poate că această polemică n-ar mai fi avut loc dacă istoricii și teoreticienii istoriei și-ar fi amintit de un text pe care îl cita **Dr. C.I. Istrati**, în **Prefața** semnată de el la **Dacia preistorică** de N. Densușianu și care aparținea unui istoric din anul 1764. Acesta scrisese că „există pentru toate țările o istorie legendară, menită, cu timpul, să iasă mai devreme sau mai târziu, din penumbră, pentru a intra în plină lumină, grație eforturilor perseverente ale lingviștilor și mitografilor. Nimeni, azi – accentua autorul citat (și era la 1764 – n. **G.D. Iscru**) nu mai are dreptul să considere legende ca pe niște fabule. Legende – precizează acesta – sunt forma primitivă a istoriei pentru aproape toate popoarele la nașterea societății.

Limba legendelor este obscură; ea nu este indescifrabilă. Deci, istoria legendară a unei țări face parte integrantă din istoria acestei țări”⁹. În acest caz, nu avem de a face decât cu o singură istorie, în dublă ipostază: istorie cunoscută și istorie încă necunoscută. Această idee o sugera și Nicolae Iorga atunci când spunea că „O scrisoare a cuiva, descoperită într-un fund de saltar, poate schimba tot sensul unei probleme politice”¹⁰.

Pornind de la acest raționament, noi considerăm că și diferențierea discriminatorie a celor care au relatat despre faptele omenirii și evenimentele petrecute în trecut este nefirească. Istoricii mai recenti i-au etichetat pe cei mai din trecut după forma de prezentare a operei lor: mai rezumativă – analele – ori mai detaliată – cronicile. Pe cei care au consemnat în ordine cronologică evenimentele dintr-un an i-au numit **analști**, iar pe cei care au mai îmbogățit textul, dar au rămas tot la forma lapidară a consemnării cronologice a întâmplărilor, i-au numit **cronicari**. Numai dumnealor, autorii rezumatelor, sintezelor și compilațiilor, s-au autointitulat „istorici”, pentru că ei au scris „istorie” și nu „anale” sau „cronici”.

În realitate, fiecare epocă istorică și-a avut istoricii ei, cu experiență narativă inegală și cu informații la fel de inegale. Nu forma de prezentare a operei lor contează, ci fondul activității lor. Și așa-zii „analști”, și numiții „cronicari” au fost istorici, pentru că au scris istorie, mai mult sau mai puțin erudită, după cum erau de informați. Putem spune că de vreme ce istoria lumii a fost mai întâi orală, înseamnă că alte vestigii, mai vechi sau mai noi, au avut oralitatea lor. De exemplu, listele faraonilor, ori pomelnicile din bisericile românești erau istorie, pentru că și în primul caz, și în al doilea, cei care le luau la cunoștință erau informați de antecedentele din timpul

⁹ Winchermann, *Histoire de l'art chesles*, 1764, cf. Dr. C.I. Istrati, *Prefață la Dacia preistorică*, de N. Densușianu, *Op.cit.*, București, 1913, p. LXI; G.D. Iscru, *Traco-geto-dacii, națiunea matcă din spațiul carpato-danubiano-balcanic*, Editura N.Bălcescu, București, 2005, p. 19.

¹⁰ N. Iorga, *Indreptări Îndreptări noi în concepția epocii contemporane*, București, 1940, p. 25.

vieții celor pomeniți. Era vorba, deci, despre o istorie orală. Același tip de istorie o constituie scenele biblice pictate pe pereții bisericilor românești, care se reflectă în slujbele și predicile preoților și care sunt o istorie sacră, pentru că narează evenimente biblice. Aceste modalități de a istorisi sunt forme simple ale istoriei, iar „analele” și „cronicile” sunt forme mai evoluate ale textelor istorice, prin care se consemnează și se comentează mai elaborat evenimentele și întâmplările, făcându-se apel și la izvoarele istorice. De data aceasta, însă, constatăm că istoricii numiți analiști ori cronicari sunt diferiți de cei moderni, pentru că și unii, și alții, nu pot fi desprinși din contextul politic și istoric al formării lor ori al evenimentelor povestite. E firesc, deci, ca ei să reflecte, în opera lor, concepțiile politice și ideologice existente în mediul social-politic din care au provenit, susținând în mod partizan unele idei și teze împrumutate din acel mediu. Dar, fie că e vorba de istorii de familii domnești sau boierești, fie că e vorba de sinteze istorice, autorii lor sunt istorici și nu analiști sau cronicari. Prin urmare, așa-zisele „documente preistorice” sau „ante-istorice” devin documente probatorii ale istoriei unor epoci străvechi, pentru că ne comunică, nouă, urmașilor, evenimente, un anumit mod de viață economică, de gândire și de stare de spirit. Până la documentele scrise, ignorarea semnului doveditor al existenței îndepărtate a omenirii nu trebuie în nici un caz admisă, ci trebuie pus pe rol semnul sau simbolul enigmatic ori de câte ori cunoașterea o cere în căutările istoricului. Admiterea semnului istoric ca simbol marchează, deja, o etapă superioară a cunoașterii, pentru că realitatea concretă din trecut s-a transmis prin „șlefuirea” ei până la schimbarea fizionomiei realității respective, adică până la transformarea obiectului în umbra sa. Astfel, constatăm că și simbolul este un act de comunicare a unei amintiri istorice, dar estompate, ca un meteorit transformat într-o jerbă de lumină în timpul prăbușirii sale prin atmosfera terestră.

2. Istoriografia românească în primele scrieri

După cum este de înțeles, pionierii istoriografiei românești nu au luat în considerare izvoarele „ante-istorice”, cum este **Folclorul** și **Mitologia**. Începuturile istoriografiei românești au fost determinate de evoluția istorică a **Principatelor**, împărțită, așa cum s-a mai spus într-o lucrare a lui **P.P. Panaitescu**, în două etape: prima — **perioada statului voievodal**, când Domnul avea o mai mare putere economică și politică decât a boierilor, pentru că dispunea de venitul vămilor și al orașelor înfloritoare și a doua — **perioada statului aristocratic**, de după sfârșitul secolului al XVI-lea, când turcii, după cucerirea Cetății Albe și a Chilei, au închis accesul la Marea Neagră, comerțul de tranzit și cel propriu al Țărilor Române a scăzut, Marea Neagră devenind un „lac turcesc”. În această a doua parte, numită **aristocratică**, puterea Domnului a slăbit, iar scaunele domnești au fost ocupate de boieri, cu ajutorul turcilor și nu de urmașii voievodului defunct sau mazilit. Prin urmare, dacă în perioada voievodală scrierea oficială de la Curte și în Biserică era în limba slavonă, în perioada aristocratică ea a devenit cea românească. În prima perioadă, istoriografia era a Curții și în legătură cu Biserica, iar în a doua perioadă boierii și-au asumat sarcina păstrării amintirii despre trecut, în formă populară¹¹.

Înainte de a se pronunța asupra problemelor puse de istoria și istoriografia română, pionierii acestor domenii au constatat cu amărăciune lipsa izvoarelor și a lucrărilor istorice românești. Pentru început, **Macarie** – episcop de Roman – a consemnat la 1542 evenimentele înșiruite cronologic, ca și **Eftimie** – episcop de Neamț. Ei au fost numiți, din această cauză, primii, „analști”, pentru că și-au scris opera istorică despre evenimente petrecute anual. În schimb, scrierile lui **Grigore Ureche** realizate în limba română și păstrate într-o copie adăugită de **Simion Dascălul** între anii

¹¹ P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, cap.IX - Începuturile literaturii în limba română, Editura Enciclopedică, București, 1944, pp. 181-182.